

Uslovni otpust i mere bezbednosti medicinskog karaktera

Apstrakt

Dualna priroda mera bezbednosti medicinskog karaktera, koja proističe iz potrebe za individualizacijom pristupa u kažnjavanju i tretmanu okriviljenih koji su dela izvršili u stanju neuračunljivosti, bitno smanjene uračunljivosti, ili usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga, odnosno alkohola, imaju svoje posledice i kada se radi o primeni instituta uslovnog otpusta na lica kojima je izrečena neka od ovih mera, odnosno kada je reč o njihovom izricanju prilikom uslovnog otpuštanja. Intenzivnije nego u ostalim slučajevima, u situaciji kada se lice uslovno otpušta ili mu se mera bezbednosti medicinskog karaktera izriče uz kaznu ili nakon odobravanja uslovnog otpusta, dolazi do izražaja potreba da se uslovni otpust tretira kao mehanizam naknadnog prilagođavanja trajanja kazne, odnosno mere bezbednosti stacionarnog karaktera individualnim potrebama i napretku koji je osuđeno lice postiglo u procesu tretmana i resocijalizacije. Aktuelni trendovi u reformi instituta uslovnog otpusta u pravnom sistemu Republike Srbije kreću se ka njegovom pretvaranju u mehanizam za rasterećenje zatvorskih kapaciteta i održavanje discipline u zavodima. Istovremeno, infrastrukturni i administrativno-stručni kapaciteti zavoda za provođenje mera bezbednosti medicinskog karaktera, kao i nezadovoljavajući razvoj sistema probacije, opravdano otvaraju pitanje potrebe za temeljnijim preispitivanjem i reformom sistema mera bezbednosti medicinskog karaktera i njihove pozicije u sistemu izvršenja krivičnih sankcija.

Ključne reči: mere bezbednosti, uslovni otpust, obavezno lečenje, svrha krivičnih sankcija

1 Istraživač saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, kolakius@gmail.com

1. Institut uslovnog otpusta u pravu Republike Srbije

Kao i sama kazna, i uslovni otpust ima dvojno dejstvo. U pogledu samog učinioца, on se javlja kao odgovor države na efekte korektivnog i specijalno-preventivnog dejstva kazne. Na generalnom planu, učiniocima šalje jasnu poruku o postojanju „druge šanse“ odnosno prilike da, i pre izdržane čitave kazne, shvate ozbiljnost svojih grešaka i prihvate konformistički stil života umesto kriminalne karijere. Oba pomenuta dejstva mogu prerasti u potpunu suprotnost, ukoliko zakonodavac prilikom propisivanja uslova i postupka, ali i sudovi prilikom njihove primene i odobravanja uslovnog otpusta, omoguće da ovaj institut bude shvaćen kao izigravanje pravde i prilika da se izbegne izdržavanje značajnog dela kazne, odnosno kao sredstvo pogodovanja učiniocu. Suprotnost pravoj prirodi i suštini instituta uslovnog otpusta, bez sumnje, predstavlja i njegovo korišćenje kao sredstva za rasterećenje zatvorskih kapaciteta i održavanja discipline u zavodima, pri čemu se gubi selektivnost koja, kako ispravno zapaža Škulić,² treba da bude jedna od osnovnih karakteristika uslovnog otpusta. Uslovni otpust mora se, dakle, primenjivati selektivno, a ta selektivnost mora biti zasnovana na napretku koji je osuđeni ostvario na polju resocijalizacije, uz prethodno ispunjenje uslova koji se tiče procentualnog dela kazne koji je već izdržao.

Krivični zakonik Republike Srbije³ (član 46) predviđa da će osuđenog koji je izdržao dve trećine kazne zatvora sud uslovno otpustiti, ako se u toku izdržavanja kazne tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično delo. Zakonodavac je prilikom poslednjih izmena Krivičnog zakonika odustao od zahteva za ostvarenjem svrhe krivične sankcije, i ograničio se na procenu vladanja osuđenog za vreme izdržavanja kazne, potom izvršavanje radnih obaveza, s obzirom na njegovu radnu sposobnost, kao i druge okolnosti koje ukazuju da osuđeni dok traje uslovni otpust neće izvršiti novo krivično delo. Arbitrernost pri oceni vladanja osuđenog ograničena je kroz zabranu uslovnog otpuštanja osuđenog koji je tokom izdržavanja kazne dva puta kažnjavan za teže disciplinske prestupe i kome su oduzete dodeljene pogodnosti. Ovako koncipiran, uslovni otpust prestaje da bude mehanizam prevremenog okončanja kazne za osuđenike koji su ostvarili istinski napredak u toku izdržavanja kazne i pretvara se u sredstvo održavanja discipline u zavodima i stvaranja privida uspešne resocijalizacije, usmerenih isključivo na ostvarivanje prava na uslovni otpust, odnosno rasterećenje zavodskih kapaciteta.

Dodatnim sužavanjem kruga osuđenih lica kojima se može odobriti uslovni otpust (u stavu 2 istog člana),⁴ zakonodavac je želeo da pošalje jasnu poruku da izvršioci pojedinih kategorija izuzetno teških krivičnih dela ne mogu „preuranjeno“ dobiti drugu šansu pod istim uslovima kao kada je reč o ostalim osuđenicima. Ovo ograničenje, čini se, svoju svrhu ostvaruje najpre na planu generalne prevencije, sprečavajući potencijalne učinioce da unapred računaju na, govo-vo podrazumevanu, mogućnost uslovnog otpusta, odnosno da pri proceni „isplativosti“ zločina,

2 Škulić, M. (2016) Uslovni otpust sa stanovišta krivičnog materijalnog i krivičnog procesnog prava, u: Stevanović, I. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 363.

3 Krivični zakonik „Službeni glasnik RS“, br. 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16.)

4 U stavu 2 predviđeno je da, ukoliko ispunjava uslove iz stava 1. ovog člana, sud može uslovno otpustiti osuđenog: koji izdržava kaznu zatvora od 30 do 40 godina; koji je osuđen za krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (čl. 370. do 393a), krivična dela protiv polne slobode (čl. 178. do 185b), krivično delo nasilje u porodici (član 194. st. 2. do 4), krivično delo neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 246. stav 4), krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije (čl. 305. do 321), krivično delo primanje mita (član 367) i krivično delo davanje mita (član 368); koji je osuđen od strane nadležnih sudova, odnosno njihovih posebnih odeljenja, u postupcima vođenim u skladu sa nadležnošću određenom Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih teških krivičnih dela; koji je više od tri puta pravosnažno osuđen na kaznu zatvora, a nije izvršeno brisanje ili ne postoje uslovi za brisanje neke od osuda.

računaju s manjom kaznom. Ipak, teško je oteti se utisku da je ova razlika napravljena na pomoćno nespretan način, budući da se ni kategorijama osuđenih iz stava 1, uslovni otpust ne odobrava po automatizmu, već nakon što sud utvrdi da je svaki pojedinačni osuđenik ostvario zakonom propisani napredak. Fokus je, dakle, na individualnom a ne na generalnom pristupu. Bez propisivanja preciznijih kriterijuma na osnovu kojih bi sud trebalo da napravi razliku u oceni postignutog napretka za osuđenike iz obe pomenute kategorije, čini se da odredba stava 2. nema naročitog značaja na polju primene, osim što otvara prostor za arbiternost. Pretežnost specijalnog u odnosu na generalno u prirodi uslovnog otpusta, vidljiva je i kroz mogućnost suda sadržanoj u stavu 3. istog člana, da prilikom uslovnog otpuštanja, osuđenog obaveže na ispunjenje neke od posebnih obaveza iz člana 73. Krivičnog zakonika i time dodatno individualizuje, odnosno prilagodi dalji proces njegove resocijalizacije i reintegracije. Donošenjem Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera⁵ stvoreni su preduslovi za sprovođenje nadzora nad sprovođenjem uslovnog otpusta preko službenika povereničkih kancelarija. Ipak, čini se da razvoj ovog sistema ne teče očekivanom dinamikom, što zbog nedovoljnih administrativnih kapaciteta, što zbog vremena koje je potrebno da koncept koji nema dugu pravnu tradiciju na ovim prostorima, zaživi u praksi. Ovo je očigledno i iz preporuka koje je Evropska komisija uputila Republici Srbiji u okviru Poglavlja 23 u pristupnim pregovorima sa EU, a na koje je Srbija odgovorila setom aktivnosti sadržanih u Akcionom planu (deo 3.1.1. i 3.3.1.),⁶ kao mehanizmom za dostizanje prelaznih merila sadržanih u Pregovaračkoj poziciji.⁷

Krivični zakonik određuje i uslove za opozivanje uslovnog otpusta (član 47), propisujući da će sud će opozvati uslovni otpust ako osuđeni, dok je na uslovnom otpustu, učini jedno ili više krivičnih dela za koja je izrečena kazna zatvora preko jedne godine. Za razliku od obaveze, mogućnost opozivanja uslovnog otpusta postoji i ako uslovno otpušteni učini jedno ili više krivičnih dela za koja je izrečena kazna zatvora do jedne godine, odnosno ne ispuni neku od obaveza koje mu je sud odredio prilikom odobravanja uslovnog otpusta. Kako novo krivično delo suštinski ne mora biti povezano sa ranijim navikama učinioča⁸ pri oceni da li će opozvati uslovni otpust sud će naročito uzeti u obzir srodnost učinjenih krivičnih dela, pobude iz kojih su učinjena i druge okolnosti koje ukazuju na opravdanost opozivanja uslovnog otpusta. Ako uslovno otpušteni bude osuđen na kaznu zatvora do jedne godine, a sud ne opozove uslovni otpust, produžava se uslovni otpust za vreme koje je osuđeni proveo na izdržavanju te kazne zatvora (član 47, stav 5).

2. Mere bezbednosti medicinskog karaktera u pravu Republike Srbije

Uslovi pod kojima se izriču i izvršavaju mere bezbednosti medicinskog karaktera, dotiču širok spektar osnovnih prava i sloboda pojedinaca na koje se odnose. Upravo zbog toga, njihovo normativno regulisanje i institucionalne postavke sistema njihovog izvršenja, zahtevaju sveobuhvatan, interdisciplinarni pristup, koji podrazumeva visok nivo koordinacije u uređenju i reformi krivičnopravnog, krivičnoprocesnog, sistema izvršenja krivičnih sankcija, zdravstvenog, kao i sistema socijalne zaštite, počev od nivoa Ustavnih garancija, pa sve do detaljnog regulisanja

5 Zакон о извршењу vanzavodskih sankcija i mera „Službeni glasnik RS”, број 55/14.

6 Akcioni plan za Poglavlje 23, dostupno na: <http://mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%202023.pdf>, pristupljeno 2.3.2017.

7 Pregovaračka pozicija za Poglavlje 23 - Pravosude i osnovna prava, dostupno na: <http://mpravde.gov.rs/files/PG23%20Zajednicka%20pozicija%20EU.pdf>, pristupljeno 1.3.2017. године

8 Tako npr. izvršenje krivičnog dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja po prirodi stvari nije povezano sa činjenicom da je lice ranije osuđeno zbog krivičnog dela protiv privrede, a potom tokom izvršenja kazne pokazalo primerno vladanje i značajan napredak u resocijalizaciji, zbog čega mu je odobren uslovni otpust.

konkretnih procedura. Nastojanje da se bilo koji od pomenutih segmenta uskladi sa međunarodnim standardima ili savremenim tendencijama u nekoj od navedenih oblasti, mora biti u potpunosti ispraćeno neophodnim promenama u povezanim sistemima.

Ustav Republike Srbije⁹ sadrži garancije u domenu neprikosnovenosti ljudskog dostojanstva, kao prava na slobodan razvoj ličnosti, ako time ne krši prava drugih zajemčena Ustavom. Za propisivanje, izricanje i primenu mera bezbednosti medicinskog karaktera od značaja su i odredbe kojima se jemči nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, koje Ustav Republike Srbije štiti kroz nekoliko aspekata: zabranu mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; kao i zabranu podvrgavanja medicinskim ili naučnim ogledima bez slobodno datog pristanka. Ustav jemči pravo na ličnu slobodu i bezbednost i dopušta lišenje slobode samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom. Na nivou Ustavnih garancija propisana je i obaveza da se prema licu lišenom slobode postupa čovečno i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti, uz zabranu svakog nasilja. Pored pomenutog, Ustavom je propisano da svako ima pravo na zaštitu fizičkog i psihičkog zdravlja, kao i da građani i porodice kojima je neophodna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju pravo na socijalnu zaštitu, čije se pružanje zasniva na načelima socijalne pravde, humanizma i poštovanja ljudskog dostojanstva, kao i da se u tom pogledu invalidima pruža posebna zaštita (čl. 23, 25, 27, 28, 68 i 69).

Iako su, na načelnom nivou, ove garancije od značaja za sve građane Republike Srbije, one dobijaju poseban značaj kada je reč o licima lišenim slobode, a ovaj se značaj dalje multiplikuje kada je reč o licima kojima se izriču mere bezbednosti medicinskog karaktera, budući da se, kako Stojanović¹⁰ ispravno zapaža, radi o dvostruko marginalizovanim licima, na koje se mora delovati imajući u vidu činjenicu da su učinioći krivičnih, odnosno protivpravnih dela propisanih u Zakonu, ali i okolnost da se radi o duševno bolesnim, odnosno licima koja boluju od alkoholizma ili narkomanije.

Neophodnost da se na jedno lice deluje paralelno, imajući u vidu postojanje pomenutih, dvostručih potreba, ogleda se i dualnoj prirodi mera bezbednosti medicinskog karaktera i njihovoj, gotovo potpunoj, okrenutosti specijalnoj prevenciji,¹¹ što ih od krivičnih sankcija razlikuje u meri koja dovodi u pitanje opravdanost njihovog zadržavanja u krivičnopravnom sistemu. Preciznije, pitanje je da li ove mere treba da budu deo tretmana mentalno obolelih lica, odnosno regulisane u okvirima prisilne hospitalizacije i/ili podvrgavanja medicinskim tretmanima bez saglasnosti,

9 Ustav Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", broj. 98/06.

10 Zakonom je propisano da pojam „smeštaj bez pristanka“ predstavlja smeštaj lica sa mentalnim smetnjama u psihijatrijsku ustanovu, bez njegovog pristanka, odnosno pristanka njegovog zakonskog zastupnika, koji je dat bez pretnji ili nepriličnog podstrekavanja, i nakon pružanja dovoljnih i razumljivih informacija o dijagnostičkoj proceni, svrsi, načinu i predviđenom trajanju lečenja i očekivanim koristima od njega, alternativnim načinima lečenja, mogućim bolovima i nelagodnostima, rizicima i propratnim pojavama predložene terapije. Kada psihijatar utvrdi da postoje zdravstveni razlozi za stacionarno lečenje i zadržavanje bez pristanka dužan je da bez odlaganja doneše odluku o zadržavanju bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama. Po prijemu lica sa mentalnim smetnjama u psihijatrijsku ustanovu, najkasnije prvog radnog dana konzilijum psihijatrijske ustanove odlučiće da li će se ovo lice zadržati na daljem bolničkom lečenju, ili će biti otpušteno. Psihijatrijska ustanova koja je zadržala bez pristanka lice sa mentalnim smetnjama dužna je da u roku od 24 sata od dana konzilijarnog pregleda dostavi nadležnom суду obaveštenje o njegovom zadržavanju. Sud je dužan da u roku od tri dana od dana prijema obaveštenja o zadržavanju održi ročite u psihijatrijskoj ustanovi u kojoj je zadržano lice sa mentalnim smetnjama, sasluša lice o čijem zadržavanju odlučuje i doneše odluku. Pre donošenja odluke o zadržavanju bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama ili o njegovom otpustu iz psihijatrijske ustanove, sud treba da pribavi pismeni nalaz i mišljenje jednog od psihijatarata sa liste stalnih sudskih veštaka o tome da li je zadržavanje bez pristanka ili otpust iz psihijatrijske ustanove opravдан.

11 Vidi više: Stojanović, Z. (2014) Mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja – prinudno psihijatrijsko lečenje kao krivična sankcija, *Crimen*, 2/2014, str.146-149.

kao mehanizma u okviru sistema zdravstvene zaštite, sa kojim se, trenutno, čini se više u praksi nego na nivou zakona, značajno prepliću.

Krivični Zakonik poznaje četiri mere bezbednosti medicinskog karaktera: obavezno lečenje i čuvanje u psihiatrijskoj ustanovi, obavezno psihiatrijsko lečenje na slobodi, obavezno lečenje alkoholičara i obavezno lečenje narkomana. Paralelno, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama¹² predviđa, između ostalog, i mehanizme tzv. prisilne hospitalizacije, odnosno zadržavanja i smeštanja u zdravstvenoj ustanovi bez pristñaka, koji bi, iako se načelno ne odnose na lica koja su izvršila delo u zakonu propisano kao krivično delo, uz preciznije i sveobuhvatnije regulisanje mogli predstavljati zamenu za mere bezbednosti medicinskog karaktera.¹³ Trenutno, ovim zakonom je propisano samo da se mera obavezognog psihiatrijskog lečenja na slobodi lica sa mentalnim smetnjama primenjuje u skladu sa odredbama zakona kojim se uređuje izvršenje krivičnih sankcija, odnosno zakona kojim se uređuje prekršajni postupak.¹⁴ Ovo svakako nije dovoljno, budući da se u praksi javljaju brojni slučajevi koji po svojoj formi potpadaju pod dva pomenu-ta, različita režima, dok su po svojoj sadržini gotovo identični. U Strategiji razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija konstatovano je da veliki problem predstavlja nedovoljna saradnja između suda i zdravstvenih ustanova u cilju premeštaja ovih lica u toku trajanja mere iz Specijalne zatvorske bolnice u psihiatrijske ustanove koje su u nadležnosti Ministarstva zdravlja. Ovo je važan korak u sprovođenju mera, pre obustavljanja ili eventualne zamene za meru obavezognog psihiatrijskog lečenja na slobodi.¹⁵

3. Odnos instituta uslovnog otpusta i mere bezbednosti medicinskog karaktera

Postojeći koncept mera bezbednosti medicinskog karaktera u Krivičnom zakoniku tretira tri kategorije učinilaca kod kojih postoji potreba za psihiatrijskim ili lečenjem od alkoholizma ili narkomanije i to u dva različita modaliteta - kroz lečenje i čuvanje u specijalizovanim ustanovama ili kroz lečenje na slobodi. Zajednička crta svih ovih mera leži u činjenici da se one izriču i izvršavaju prema učiniocima koji su prilikom izvršenja dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo ili krivičnog dela bili neuračunljivi ili je njihova uračunljivost bila bitno smanjena.

U skladu sa članom 81. KZ-a, takvim licima će sud, na predlog javnog tužioca, izreći meru bezbednosti obavezognog lečenja i čuvanja u ustanovi ako, s obzirom na učinjeno krivično delo i stanje duševne poremećenosti, utvrdi da postoji ozbiljna opasnost da učinilac učini teže krivično delo (odnosno delo predviđeno u Zakonu kao krivično delo) i da je radi otklanjanja ove opasnosti potrebno njegovo lečenje u ustanovi. U zavisnosti od toga da li se radi o neuračunljivom ili učiniocu bitno smanjene uračunljivosti, ova mera se izriče samostalno, odnosno uz kaznu zatvora, kada nije vezana za trajanje kazne, što proizlazi iz njene specifične prirode i svrhe u odnosu na kaznu. Ako je vreme provedeno u zdravstvenoj ustanovi kraće od trajanja izrečene kazne, sud će, po prestanku mere bezbednosti, odrediti da se osuđeni uputi na izdržavanje ostatka kazne ili da se pusti na uslovni otpust (član 81, stav 5). Pri odlučivanju o puštanju na uslovni otpust sud će, pored uslova iz člana 46. ovog zakonika, naročito uzeti u obzir uspeh lečenja osuđenog, njegovo zdravstveno stanje, vreme

12 Zакон о заштити лица са mentalним smetnjama, „Službeni glasnik RS”, број 45/13)

13 O nedostacima i problemima u primeni procedura predviđenih Zakonom o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama vidi u: Janković, M. (2015) Slobode i prava lica sa mentalnim smetnjama - nedostaci Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, *Crimen*, 1/2015, 61-80

14 Janković, M. (2015):76-77.

15 Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine „Službeni glasnik RS”, број 114/13, str. 22.

provedeno u zdravstvenoj ustanovi i ostatak kazne koju osuđeni nije izdržao. Imajući u vidu način na koji su, nakon izmena učinjenih u KZ poslednjih godina, postavljeni uslovi za odobravanje uslovnog otpusta, čini se da je zakonodavac odabrao sasvim drugačiji koncept prilikom definisanja uslova koje sud ceni prilikom odlučivanja o odobravanju uslovnog otpusta za lice kome je bila izrečena ova mera bezbednosti. Naime, dok su uslovi koje sud uobičajeno ceni prilikom odobravanja uslovnog otpusta usmereni na puku procenu vladanja tokom izvršenja kazne i procenu rizika da će izvršiti krivično delo, zakonodavac se ovde opredelio da sud obaveže na procenu napretka u lečenju i njegovog zdravstvenog stanja. Iako, se ovim želela pokazati težnja ka individualnom pristupu, isticanjem postignutog napretka, čini se da dolazi do mešanja faktora koji su od značaja za psihičko zdravlje osuđenog, te procenu postojanja potrebe za lečenjem i načinom njegovog sprovođenja, sa drugim, od kojih zavisi procena potrebnog trajanja kazne. Ovo je još vidljivije ukoliko se analiziraju relevantne odredbe Zakonika o krivičnom postupku¹⁶ koji u čl. 531-532. kaže da će po uzimanju izjave od javnog tužioca, sud rešenjem obustaviti meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u ustanovi i odrediti otpuštanje okrivljenog iz zdravstvene ustanove, ako na osnovu mišljenja lekara utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi, a može odrediti i njegovo obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi.¹⁷ ZKP dalje precizira da kad se iz zdravstvene ustanove otpušta osuđeni čija je uračunljivost bila bitno smanjena, a u toj ustanovi je proveo manje vremena nego što iznosi kazna zatvora na koju je osuđen, sud će rešenjem o otpuštanju odlučiti da li će osuđeni izdržati ostatak kazne ili će biti pušten na uslovni otpust. Zakon dalje određuje da se osuđenom koji se pušta na uslovni otpust može izreći i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, ako za to postoje zakonski uslovi. Dodatno, da su napredak u lečenju i zdravstveno stanje od značaja upravo za izbor vrste mere bezbednosti medicinskog karaktera, potvrđuje i odredba člana 532. ZKP-a koji predviđa mogućnost suda da po službenoj dužnosti ili na predlog zdravstvene ustanove u kojoj se okrivljeni leči ili je trebalo da se leči, izrekne meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi okrivljenom prema kome je primenjena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, ako ustanovi da se učinilac nije podvrgao lečenju ili ga je samovoljno napustio ili da je i pored lečenja ostao tako opasan za svoju okolinu da je potrebno njegovo čuvanje i lečenje u zdravstvenoj ustanovi.¹⁸

Ovo postaje jasnije i ako se sagledaju uslovi za izricanje mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Naime, članom 82 KZ-a predviđeno je da ukoliko sud proceni da kod učinjocu koji je krivično delo izvršio u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti postoji opasnost da će izvršiti novo delo,¹⁹ a da je radi otklanjanja ove opasnosti dovoljno njegovo lečenje na slobodi, može izreći meru bezbednosti obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi. Kada je reč o neuračunljivim učinjocima, ova mera se izriče kada sud, na osnovu rezultata lečenja, utvrdi da više nije potrebno njegovo čuvanje i lečenje u ustanovi, nego samo njegovo lečenje na slobodi. U skladu sa članom 531. ZKP-a, sud koji je studio u prvom stepenu u kojem je izrečena mera bezbednosti ispitac će po predlogu zdravstvene ustanove, organa starateljstva, ili okrivljenog kome je izrečena mera bezbednosti, odnosno po službenoj dužnosti na svakih devet meseci da li je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi. Učinjocima bitno smanjene uračunljivosti obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi se izriče ako je izrečena uslovna osuda ili je na osnovu člana 81. stav 5. KZ-a učinilac pušten na uslovni otpust. Kao što je već napomenuto u pogledu uslovnog otpuštanja

16 „Službeni glasnik RS”, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 i 55/14.

17 Ako ovaj predlog bude odbijen, može se ponovo podneti po proteku šest meseci od dana donošenja tog rešenja.

18 Pre donošenja odluke sud će ispitati veštaka koji je obavio psihijatrijski pregled okrivljenog, a okrivljeni će se saslušati ako to njegovo stanje dozvoljava. O ročištu za ispitivanje veštaka sud će obavestiti javnog tužioca i branioca.

19 Ne zahteva se da se radi o teškom delu.

lica kome je izrečena mera bezbednosti lečenja i čuvanja iz člana 81. KZ-a, osnovna ideja u sproveđenju ovih mera je individualizacija pristupa radi postizanja što boljih rezultata. Ovo se može zaključiti i iz odredbe člana 82, stav 4. i 5 koji predviđaju da obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi traje dok postoji potreba lečenja, ali ne duže od tri godine, kao i da se može povremeno sprovoditi i u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, ako je to potrebno radi uspešnijeg lečenja, s tim da povremeno lečenje u ustanovi ne može neprekidno trajati duže od petnaest dana, niti ukupno duže od dva meseca. Budući da svrha ove mere nije kažnjavanje učinioca, već njegovo lečenje da bi se predupredilo izvršenje novog dela, nije najjasnije zašto je postavljeno ovako vremensko ograničenje, ali ni zašto ZKP nije predviđao proceduru njene ranije obustave u slučaju da je postignut cilj lečenja.²⁰ Kao što dozvoljava zamenu institucionalnog lečenjem na slobodi, KZ (član 82, stav 6) dozvoljava i suprotan proces, predviđajući da ako se učinilac ne podvrgne lečenju na slobodi ili ga samovoljno napusti ili i pored lečenja nastupi opasnost da ponovo učini protivpravno delo predviđeno u zakonu kao krivično delo, tako da je potrebno njegovo lečenje i čuvanje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, sud može izreći obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u takvoj ustanovi.

Zakonodavac je ostao nedorečen u pogledu regulisanja izricanja i primene mera bezbednosti medicinskog karaktera maloletnim učiniocima. Tako je članom 39. Zakona o maloletnicima (ZKMUD),²¹ predviđeno je da se mere bezbednosti mogu izreći maloletnicima ako im je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora i da se mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana ne mogu izreći uz mere upozorenja i usmeravanja. Zakon takođe dozvoljava izricanje mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi kao samostalne mere. Ipak, zakonodavac se nije upuštao u pitanja neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti, pa se može zaključiti da se po analogiji primenjuju uslovi iz članova 81. i 82. KZ-a.²² Takođe, prema maloletniku ometnom u psihofizičkom razvoju ili sa psihičkim poremećajima sud može izreći meru upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje umesto mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, ako se u posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje može obezbediti čuvanje i lečenje maloletnika i time postići svrha te mere bezbednosti. U posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje maloletnik ostaje dok je potrebno, a kada navrši dvadeset jednu godinu izvršenje mere se nastavlja u ustanovi u kojoj se izvršava mera bezbednosti obaveznog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi (član 23. ZKMUD). Zakon, dakle, ne daje nikakve kriterijume razgraničenja između situacija kada će se izreći jedna ili druga mera, niti njihove sadržinske razlike.²³ Ipak, nemoguće je ignorisati činjenicu da već godinama nedostaju bolničko-zavodski kapaciteti za izvršenje ove mere bezbednosti, pa nije retkost da se ona izvršava tako što se maloletni učinioci leče na standardnim dečijim psihijatrijskim odeljenjima. Prema Strategiji za unapređenje sistema izvršenja krivičnih sankcija, situacija bi po ovom pitanju trebalo da se popravi osnivanjem posebnih specijalizovanih odeljenja tokom 2017. godine.²⁴

Kada je reč o merama bezbednosti obavezno lečenje narkomana (član 83) i obavezno lečenje alkoholičara (član 84) koje se mogu izreći učiniocu koji je krivično delo učinio usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga, odnosno alkohola i kod kojeg postoji ozbiljna opasnost da će usled ove zavisnosti i dalje da vršiti krivična dela, u KZ-u se uočavaju određene nedoslednosti. Naime,

20 Vidi više u: Stojanović, Z. (2014): 158.

21 Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica „Službeni glasnik RS“, broj 85/05.

22 Vidi više u: Stojanović, Z. (2014): 159.

23 Ovo je prepoznato i u Poglavlju 3.3.1. Strategije razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine

24 Ibidem.

zakonodavac određuje da se ove mere izvršavaju u zavodu za izvršenje kazne ili u odgovarajućoj zdravstvenoj ili drugoj specijalizovanoj ustanovi i traju dok postoji potreba za lečenjem, ali ne duže od tri godine (za lečenje narkomana), odnosno koliko traje kazna zatvora (za lečenje alkoholičara) ukoliko su izrečene uz kaznu zatvora. Kad je neka o ovih mera iz stava 1. ovog člana izrečena uz novčanu kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu, ili oslobođenje od kazne izvršava se na slobodi i ne može trajati duže od tri (za lečenje narkomana), odnosno dve godine (za lečenje alkoholičara).

Krivični zakonik ne predviđa mogućnost izricanja ove dve mere u slučaju puštanja na uslovni otpust, iako je članom 80, stav 4. predviđeno da se obavezno lečenje narkomana i obavezno lečenje alkoholičara mogu izreći ako je učiniocu izrečena kazna, uslovna osuda, sudska opomena ili je učinilac oslobođen od kazne. Članom 204. ZIKS-a predviđeno je da se posle izvršene mере obaveznog lečenja narkomana, odnosno mере obaveznog lečenja alkoholičara, lice prema kome je odnosna mera izvršena upućuje na izdržavanje ostatka kazne zatvora. Ovakvo opredeljenje zakonodavca bi se eventualno moglo objasniti činjenicom da sud prilikom puštanja na uslovni otpust može osuđenom odrediti posebnu obavezu uzdržavanja od upotrebe droge ili alkoholnih pića ili lečenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi.

Ovo ipak ne objašnjava zašto isti princip nije korišćen kada je u pitanju mogućnost suda da uz puštanje na uslovni otpust izrekne meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, imajući u vidu da posebna obaveza lečenja u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi može podrazumevati i nestacionarno ili povremeno stacionarno psihijatrijsko lečenje. Dakle, zakonodavac se mogao opredeliti za jedan od dva pristupa, ceneći rezultate koji se mogu postići kroz primenu mере bezbednosti ili posebne obaveze.

Pored pomenutog, ova razlika u pristupu ima uticaja i na trajanje lečenja koje može biti određeno kroz meru bezbednosti obaveznog lečenja ili posebnu obavezu. Dok u prvom slučaju, predviđenom članom 46, stav 3, lečenje može trajati koliko i sam uslovni otpust, odnosno neizdržani deo kazne, kada bi otpust bio praćen merom bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara ili narkomana, njihovo trajanje bi bilo ograničeno na dve, odnosno tri godine, bez obzira na trajanje samog uslovnog otpusta.

4. Strateški pristup kao garant rezultata

Imajući u vidu sva izneta zapažanja o nekonistentnosti zakonskih rešenja kojima se uređuju uslovni otpust i mera bezbednosti medicinskog karaktera, njihovu rudimentarnost i nepotpunost u segmentu koji se odnosi na maloletne učinioce, neadekvatne infrastrukturne i stručne kapacitete, kako u probacionom, tako i u zavodskom sistemu, a naročito izostanak koordinacije u pristupu zaštiti i tretmanu mentalno obolelih i lica zavisnika od alkohola i narkotika u okviru zdravstvenog i sistema izvršenja sankcija, opravdano se stiče se utisak da se radi o pitanjima koja su predugo bila marginalizovana i tretirana sporadično kroz reforme različitih pravnih instituta. Ako se uzmu u obzir specifične potrebe osuđenika kojima se izriču mере bezbednosti medicinskog karaktera, očigledno je da je, decenijama nakon njihovog uvođenja u naš pravni sistem, došlo vreme za sveobuhvatnu analizu i strateški pristup unapređenju ovih mera. U ovom procesu mora se prestati s praksom prebacivanja loptice iz dvorišta zdravstvenog u sistem izvršenja krivičnih sankcija, kao i sa konstantnim odlaganjem da se greške učinjene prilikom donošenja ZMUKD-a otklone, ali i da se ode korak dalje i sistem mera koje se izriču i izvršavaju prema maloletnim učiniocima uskladi sa promenama u strukturi maloletničkog kriminala i specifičnim potrebama samih učinilaca.

LITERATURA

- Akcioni plan za Poglavlje 23, dostupno na: <http://mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%202023.pdf>, pristupljeno 2.3.2017.
- Janković, M. (2015) Slobode i prava lica sa mentalnim smetnjama - nedostaci Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, *Crimen*, 1/2015, 61-80.
- Pregovaračka pozicija za Poglavlje 23- Pravosuđe i osnovna prava, dostupno na: <http://mpravde.gov.rs/files/PG23%20Zajednicka%20pozicija%20EU.pdf>, pristupljeno 1.3.2017. godine.
- Stojanović, Z. (2014) Mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja – Prinudno psihijatrijsko lečenje kao krivična sankcija, *Crimen*, 2/2014, 145-172.
- Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine „Službeni glasnik RS”, broj 114/13.
- Škulić, M. (2016) Uslovni otpust sa stanovišta krivičnog materijalnog i krivičnog procesnog prava, u: Stevanović, I. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 363-386.

Release on Parole and Medical Safety Measures

Summary

The dual nature of medical safety measures, arising from the need to individualize the approach to punishment and treatment of those defendants that have committed crimes in the condition of insanity, significantly diminished sanity or due to addiction to psychoactive substances or alcohol, also bear consequences on the application of the institute of release on parole for persons which some of these measures have been imposed against, namely in relation to the imposition thereof on release on parole. More intensively than in other cases, in the situation when a person is released on parole or a medical safety measure is imposed along with their sentence or after the approval of release on parole, the need arises to treat release on parole as a mechanism of subsequent adjustment of the term of the sentence or of the safety measure enforced in an institution to the individual needs and progress achieved by the person in the process of treatment and reinsertion in the community. The current trends in the reform of the institute of release on parole in the legal system of the Republic of Serbia strive to the transformation thereof in a mechanism for relieving overcrowded jail capacities and maintaining discipline in penitentiaries. At the same time, infrastructure and administrative and professional capacities of the institute for the enforcement of medical safety measures, as well as the dissatisfactory development of the probation system, rightfully open the debate about the need for a more detail review and reform of the medical safety measures system and the position of these measures in the system of enforcement of criminal sanctions.

Key words: safety measures, release on parole, compulsory treatment, purpose of criminal sanctions

²⁵ Senior Research Fellow of the Institute for Criminological and Sociological Research in Belgrade, kolakius@gmail.com